

МАРУСИНЕЦЬ М.М.

*доктор психологічних наук, професор НАУ імені М.П. Драгоманова,
м. Київ*

ЛЕМІШОВА О.В.

*агістр Інституту післядипломної освіти КНУ імені Тараса Шевченка,
м. Київ*

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ ПІДЛІТКІВ В УМОВАХ ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ШКОЛИ

У статті здійснено теоретичний аналіз ранньої професіоналізації учнів підліткового віку. Вказано на особливості та специфіку віку; наведено й обґрунтовано чинники, які зумовлюють ранні прояви професійного самовизначення: суб'єктивні; об'єктивні; соціальні. Здійснено поетапну характеристику проходження підлітками професійного самовизначення підлітками в умовах освітнього середовища школи: вибір професії, професійне самовизначення, що здійснюються в процесі освітнього середовища та професійне навчання як освоєння майбутньої обраної професії; професійна адаптація; самореалізація у відповідній діяльності в умовах неперервної освіти, освітнє середовище.

Ключові слова: *самовизначення, професійне самовизначення, перед профільна підготовка, профільне навчання, профорієнтаційна робота.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.

Теоретичний аналіз проблеми самовизначення учнів на етапі підготовки до вибору профілю навчання показав, що вона досить широко представлена в педагогічних дослідженнях і не цілком розкрита в психологічному сенсі. Вимагають вивчення питання, пов'язані з виявленням особливостей самовизначення учнів 8-9-х класів (сформованості професійних намірів, професійної готовності, мотивації та ціннісних установок в контексті майбутнього професійного вибору) до майбутньої професії з урахуванням їхньої вікової специфіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Враховуючи те, що за останні роки акценти вчених щодо професійне самовизначення учнівської молоді дещо змінилося, відповідно, й іншою стала освітня концепція, від якої залежить рівень такої підготовки та зорієнтування на соціально-ринкові потреби суспільства. Ідея ранньої професіоналізації віддзеркалена в працях таких учених, як: Л. Артемової, Н. Бобко, Г. Васьківської, Г. Гандзілевської, Ю. Малишевої, А. Хуторського й ін.) Вчені зауважують, що саме рання зорієнтування учнів на вибір професії сприяє встановленню доступу до їх сприйняття, повноцінному навчанню та розкриттю здатностей щодо її опанування.

Мета статті – на основі теоретичного аналізу спеціальної літератури розкрити сутність поняття рання професіоналізація та визначити її пріоритети й ризики.

Методи та методика. Для реалізації мети застосовувався теоретичний аналіз наукових праць з проблеми ранньої професіоналізації учнів підліткового віку, професійного самовизначення.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Проблема ранньої професіоналізації учнівської молоді набуває все більшої значущості в умовах соціальних та економічних змін й ринку праці. Це зумовлено тим, що молоді люди, будучи вже в підлітковому віці розпочинають «входити» в професію, у них виникають психологічні проблеми, серед яких можна виділити «ворожість» до школи, не сформовані пізнавальні та навчальні інтереси, занурення у філософські проблеми, невідповідність між фізичним, інтелектуальним і соціальним розвитком, нецілковите розуміння батьками, а часом і вчителями-предметниками їхньої сутності та професійних потреб [1;4].

До того ж, у підлітків не вистачає знань про себе, про професії, ринок праці та конкурентні професії, які є запитаним. Соціальна ситуація підлітка містить суперечність між необхідністю професійного самовизначення та недостатнім розвитком особистісних якостей, відсутністю сформованих мотивів для цього. Таким чином, ми можемо припустити, що даний віковий період є періодом, який за Холлом визначається, як період бурі, чогось незвичного, нереального, що криє в собі великі резерви самовизначення.

У підлітковому віці незалежно від власного бажання людина постає перед обов'язковим вибором – вибором професії, від вирішення якої буде залежати її майбутнє. Е. Еріксон розглядає проблему підліткового віку як кризовий розвиток. Така криза, за вченим, є одночасно і джерелом розвитку особистості підлітка, і стимулом для формування нових ціннісних орієнтацій, у тому числі особистісному самовизначенні.

Досліджуючи проблему самореалізації, Г. Гандзілевська спирається на думки З. Карпенко, Т. Титаренко та визначає самовизначення як другий етап самореалізації особистості. Вчена суголосна з міркуваннями Т. Титаренко, яка, досліджуючи особистісний вибір підлітків, стверджує, що свобода – самовизначення.

У вітчизняній психології під самовизначенням розуміють: свідомий акт виявлення та утвердження власної позиції в проблемних ситуаціях (А. Петровський); важливий прояв психічного розвитку, активний пошук можливостей розвитку, формування себе як повноцінного учасника спільноти творців чогось корисного (М. Гамезо); засвоєння і прийняття конкретного світогляду, пошук

балансу між усвідомленням суб'єктивних якостей і вимог суспільства (В. Сафін, Г. Ников); індивідуальне заломлення норм і цінностей навколишньої дійсності, засобом, якого виступає виборче ставлення до світу, вибір тільки тих видів діяльності, які особистість сприймає як свої (А. Леонтьєв).

Отже, у низці робіт самовизначення трактується як засвоєння, прийняття певного світогляду, знаходження балансу між усвідомленням своїх суб'єктивних якостей і суспільних вимог, так само як становлення і розвиток особистісного ставлення до світу. Механізм такого процесу, як бачимо, є *вибір* [7]. Визначимо його сутність, як основного рушія самовизначення, як свідомого самостійного вибору життєвого шляху і позиції, яких притримується особистість на різних вікових етапах свого становлення, відповідаючи на питання «Ким бути?», «Яким бути?».

У психологічному словнику слово «вибір» означає – дію, вид дієслова «обирати». У філософському словнику це поняття виступає синонімом слова свобода і визначається як «здатність людини до активної діяльності у відповідності зі своїми намірами, бажаннями і інтересами, в ході яких він домагається поставлених перед собою цілей». Про здатність свободи у виборі професії наголошував Уолт Дісней «всі наші мрії можуть стати реальністю, якщо у нас вистачить сміливості дотримуватися їх до кінця», а С. Рубінштейн доводив, що зовнішні причини діють лише через внутрішні умови. З огляду на їх вчення, виокремлюють такі види самовизначення, як-от:

- соціальне – усвідомлена приналежність до соціальних груп і дотримання соціальних норм;
- громадянське – позиція громадянина;
- суспільно-політичне – прихильність політичним поглядам і партіям;
- професійне – свідомий вибір професії та справи життя;
- внутрішньогрупове – усвідомлення своєї ролі всередині соціальної групи.

Із наведеного вище констатуємо, що вибір – передбачає свободу дій, а вибір професії – активну, вільну діяльність людини у відповідності зі своїми намірами, бажаннями й інтересами, що здійснює підготовку до певного виду трудової діяльності.

Вибір професії визначається як складний, довготривалий процес, який є складовою частиною загального розвитку особистості. Таким чином, вибір професії – активна, вільна діяльність людини у відповідності зі своїми намірами, бажаннями, інтересами, що здійснює підготовку до певного роду трудової діяльності.

Психологи виділяють чинники, які впливають на вибір професії у підлітків:

- 1) суб'єктивні (інтереси, можливості; темперамент, характер);

2) об'єктивні (рівень підготовки, стан здоров'я, інформованість про світ професій);

3) соціальні (соціальне оточення, домашні умови, освітній рівень батьків).

Більш розгорнену картину чинників, які визначають вибір майбутнього профілю вибору професії, пропонує Е. Клімов [4]. З поміж них, вчений виокремлює такі:

1) позиція старших, сім'ї;

2) позиція однолітків;

3) позиція шкільного педагогічного колективу вчителя, класного керівника й ін..;

4) професійні особисті і життєві плани;

5) здібності та їх прояви;

6) домагання на суспільне визнання;

7) інформованість про тієї чи іншої професійної діяльності;

8) схильності.

Рушійною силою розвитку самовизначення особистості старших підлітків вважається протиріччя між «хочу – можу – є – ти зобов'язаний», які трансформуються в я зобов'язання, інакше не можу. Завищена самооцінка не дає можливості співвіднести свої здібності з обраною професією. Тому «хочу» може бути помилковим. Відповідно «можу» теж може бути завищеним. Тому і «хочу», і «можу» між собою корелюють. «Можу» має включати в себе усвідомлення підлітками таких чинників, як: якість знань і освітній рівень; стан здоров'я, що дозволяє працювати за обраною професією; темперамент, характер і їх відповідність обраній професії; спеціальні здібності; особливості пізнавальних психічних процесів (Ф. Ісмаилова). Тоді і «хочу» зміниться належним чином. Воно стане більш мотивованим, адекватним.

Поняття «*треба*» – доцільно розглядати з позиції сучасних потреб ринку праці. Ними є: наявність та стійкість попиту на дану професію; рівні конкуренції фахівців даного профілю на ринку праці; можливості навчання та підвищення кваліфікації в різних освітніх закладах; особливості обраної професії (умови праці та оплати; позитивні і негативні сторони даної професійної діяльності).

Зауважимо, що зазвичай, старші підлітки, які мають намір зорієнтуватися в майбутній професії, несповна володіють такою інформацією. Тому, сьогодні ринок праці перенасичений такими професіями як: юрист, економіст, лікар і т.д. Питання стоїть у тому, щоб допомогти учневі усвідомити себе як суб'єкта вибору профілю навчання та зробити навчання більш свідомим та цілеспрямованим.

Д. Корчевський запевняє, що нині є особлива потреба в тому, щоб у кожній школі здійснювати збір, аналіз та оцінку інформації, що дозволяє діагностувати якість профільного навчання і приймати рішення щодо його покращення. Крім того, у Концепції профільного

навчання особливе місце відводиться діагностичним процедурам. Для реалізації її завдань під керівництвом доктора педагогічних наук Д. Корчевського [5] та практичних психологів розроблено психодіагностичну профорієнтаційну методику тест «Профорієнтаційний паспорт» STFP-650 для учнів 6-11 класів та абітурієнтів. Основним завданням такої методики є:

- ввести учнів у світ професій, ознайомити їх із професійними напрямками та видами професій;

- вивчення діагностики інтересів, здібностей та інших індивідуальних особливостей учнів, які в подальшому зможуть прогнозувати успішність освітньої діяльності учня та спрямування;

- оволодіння учнем навчальним матеріалом, передбаченим відповідними програмами освітніх галузей;

- діагностика готовності учнів до самостійного вибору профілю навчання як ключового етапу самоосвітньої діяльності.

Особливий акцент автори роблять на обґрунтуванні тесту з урахуванням кваліметричного та системного підходів у теорії і практиці психолого-педагогічного діагностування.

Сутність кваліметричного підходу полягає у визначенні зростання ролі профільного навчання в системі діагностичних досліджень, параметричних процедур, аналітичних методів обґрунтування рішень, які можуть виступати об'єктивними аргументами для усвідомленого самостійного вибору школярів.

Реалізація системного підходу передбачає досягнення головної мети – створення умов для самостійного вибору підлітками відповідного профілю навчання; врахування керівництва з боку психологів та вчителів-предметників, щодо експертного оцінювання та надання конструктивної допомоги учням і їхнім батькам у виборі тієї чи іншої професії їхніх дітей.

Вирішення цих завдань можливе при створенні в школі умов, що стимулюють особистісний ріст учнів, при наданні підліткам психологічної допомоги, спрямованої на виявлення та розвиток їх здібностей, на формування ціннісно-сислового ядра самовизначається особистості, готовності до адаптації в умовах профільного навчання і до майбутньої професійної діяльності, на визначення життєвих цінностей і співвіднесення їх зі своїм професійним майбутнім.

За Е. Климовим [4] виникнення професійного самовизначення тяжіє здебільшого до старшого шкільного віку. Однак, як зауважує вчений, йому передують такі етапи: первинний вибір професії, для якого характерні недостатньо диференційовані уявлення про внутрішні ресурси, необхідні для даного виду професій, стійкості професійних намірів. Цей етап характерний для учнів молодшого шкільного віку, коли ще не виникає питання про зміст професії, умови та функції діяльності. Іноді на цій стадії затримуються і підлітки,

доводить Ю. Малишева, оскільки не кожна дитина цього віку може свідомо, неупереджено та вмотивовано обирати майбутній профіль навчання.

Причина криється в тому, що на їх вибір впливає чимало чинників: думка батьків або друзів, престиж певних професій, власні інтереси, можливості та здібності до певних галузей знань тощо. Діти не завжди усвідомлюють, яких якостей потребує та чи інша професія, якими труднощами супроводжуються певні заняття, діти часто мають романтичне уявлення про деякі професії.

Другий етап – професійне самовизначення (старший шкільний вік). На цьому етапі виникають і формуються професійні наміри і первісна орієнтування в різних сферах праці. Він характеризується поступовим формуванням готовності учнів основної школи до вибору гуманітарного профілю навчання на пізнавально-пошуковому (5 – 6 клас), орієнтаційному (7 клас), визначально-проектувальному (8 – 9 класи) відповідно до особливостей психологічного розвитку підлітків. Погоджуємося із думкою вчених, про те, чим більше підліток отримає простих і зрозумілих засобів для оцінки різних ситуацій самовизначення, тим повніше він буде орієнтуватись і у своїй ситуації особистісного та профільного самовизначення. [1;4]

На цих етапах доцільно проводити з учнями такі види роботи: вивчення окремих предметів на диференційованій основі; курси за вибором; інформаційна робота; профільна орієнтація.

М. Гриневич пропонує для організації допрофільної підготовки пропонує здійснювати діагностику навчальних досягнень та виявлення пріоритетного ставлення до предмета. [3]

О. Мельник пропонує для учнів ввести в освітню програму для учнів 9-х класів спецкурс «Основи вибору професії», у результаті якого формується готовність до профільного самовизначення. Це дає можливість сформуванню у школярів знання про власні індивідуальні особливості із можливостями сучасного світу професій.

Більш ефективні форми такої до профільної підготовки пропонує Л. Нестерова. А саме: поглиблене вивчення окремих предметів на диференційованій основі; професійна орієнтація; введення курсів за вибором; інформаційна, позакласна, гурткова робота відповідного напрямку; навчальна дисципліна «Людина і світ професій». [6] Під час такого навчання відбувається інтелектуальний, творчий та соціальний розвиток особистості, формування стійкої орієнтації на практичну готовність до безперервного навчання протягом життя; виявлення і розвиток нахилів, здібностей, інтересів учня; формування дивергентного, творчого, логічного мислення учнівської молоді; формування життєво необхідних компетентностей особистості, які необхідні для життя та діяльності.

Наступні три етапи – професійне навчання як освоєння обраної професії; професійна адаптація; самореалізація в праці – здійснюється

після отримання шкільної освіти, тобто в умовах освіти впродовж життя.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок з цього напрямку. Здійснений нами теоретичний аналіз досліджуваного поняття дав можливість зробити висновки про те, що у підлітковому віці відбувається рання професіоналізації підлітків, яка потребує серйозної підготовки як з боку батьків так і школи (на рівні вчителів-предметників, практичних психологів, середовища однолітків).

Перспективами подальших досліджень вбачаємо у теоретичному вивченні гендерних відмінностей та емпіричному їх з'ясуванні.

Список використаної літератури:

1. Бушко Т. Психологічні аспекти відповідальності у контексті професійного самовизначення, професійної підготовки та професійної діяльності . Молодь і ринок. 2012. №5(88). С. 115–139.
2. Гірко Д. Д. Психологічний супровід підготовки до профільного навчання – запорука успішної соціалізації учнів школи III ступеня / Практична психологія та соціальна робота. 2008. № 12. С. 52–56.
3. Гриневич М. Організація допрофільної підготовки з математики учнів учнів 8-х класів. Рідна школа. 2010. № 9 (вересень). С. 67–71.
4. Клімова Н. Профільне навчання – шлях до майбутньої професії / Н. Клімова. // Директор школи, ліцею, гімназії. 2013. № 5. С. 36–44.
5. Корчевський Д.О., Каменська Н.Д., Каменська А.Д., Романова Т.С. Авторське обґрунтування профорієнтаційного тесту з методики STFP-650 для учнів загальної середньої освіти / Теорія і практика сучасної психології: реалії й перспективи: зб. матеріалів Міжнародної наук.-практ. конф., Київ, 31жовтня 2019 р. К.: Міленіум, 2019 . С. 36–37.
6. Нестерова Л. В. Допрофільна підготовка технологічного напрямку в структурі профільного навчання / Наша школа. 2012. № 5. С. 38–41.

References:

1. Bushko T. Psykholohichni aspekty vidpovidalnosti u konteksti profesiinoho samovyznachennia, profesiinoi pidhotovky ta profesiinoi diialnosti . Molod i rynok. 2012. №5(88). S. 115–139.
2. Hirko D. D. Psykholohichni suprovod pidhotovky do profilnoho navchannia – zaporuka uspishnoi sotsializatsii uchniv shkoly III stupenia / Praktychna psykholohiia ta sotsialna robota. 2008. № 12. S. 52–56.
3. Hrynevych M. Orhanizatsiia doprofilnoi pidhotovky z matematyky uchniv uchniv 8-kh klasiv. Ridna shkola. 2010. № 9 (veresen). S. 67–71.
4. Klimova N. Profilne navchannia – shliakh do maibutnoi profesii / N. Klimova. // Dyrektor shkoly, litseiu, himnazii. 2013. № 5. S. 36–44.
5. Korchevskiy D.O., Kamenska N.D., Kamenska A.D., Romanova T.S. Avtorske obgruntuvannia proforiientatsiinoho testu z metodyky STFP-650 dlia uchniv zahalnoi serednoi osvity / Teoriia i praktyka suchasnoi psykholohii: realii y perspektyvy: zb. materialiv Mizhnarodnoi nauk.-prakt. konf., Kyiv, 31zhovtnia 2019 r. K.: Milenium, 2019 . S. 36–37.
6. Nesterova L. V. Doprofilna pidhotovka tekhnolohichnoho napriamu v strukturi profilnoho navchannia / Nasha shkola. 2012. № 5. S. 38–41.

Марусинец М.М., Лемишова О.В.

Особенности профессионального самоопределения подростков в условиях образовательной среды школы

В статье осуществлен теоретический анализ ранней профессионализации учащихся подросткового возраста. Указано на особенности и специфику возраста; приведены и обоснованы факторы, обуславливающие ранние проявления профессионального самоопределения: субъективные; объективные; социальные. Дана характеристика этапности прохождения подростками профессионального самоопределения: выбор профессии, профессиональное самоопределение, которые осуществляются в условиях образовательной среды школы: выбор профессии, профессиональное самоопределение, осуществляемое в образовательной среде и профессиональное обучение как освоение будущей профессии; профессиональная адаптация, самореализация в соответствующей деятельности в условиях непрерывного образования.

Ключевые слова: *самоопределение, профессиональное самоопределение, предпрофильная подготовка, профильное обучение, профориентационная работа, образовательная среда.*

Marusinet M. M., Lemishova O. V.

Features of professional self-determination of adolescents in the school environment

The article analyzes of early professionalization of teenage students is made in the article. Specific features and specifics of age are indicated; the factors that determine the early manifestations of professional self-determination are presented and substantiated: subjective; objective; social. Completed step-by-step characterization of adolescents' professional self-determination: choice of profession, professional self-determination, which are carried out in the conditions of school education and vocational training as mastering the chosen profession; professional adaptation; self-realization in relevant activities in the conditions of continuous education.

Key words: *determination, professional self-determination, pre-profile preparation, profile training, career guidance, educational environment*